

21-01-006

En filosof om menneskehetens fremtid

Av professor, dr. philos. EILIV SKARD

**Karl Jaspers.
DIE ATOMBOMBE
UND DIE ZUKUNFT
DES MENSCHEN
München 1958.**

En venn av meg skrev fra Tyskland: Har du lest den siste boken av filosofen Karl Jaspers? Den må du lese. På meg har ingen bok noen gang gjort et så sterkt inntrykk. Hverken bokens tittel eller dens omfang virket ubetinget lokkende på meg. Boken heter «Atombomben og menneskets fremtid», og den er på 500 store sider. Men jeg hadde ikke lest lenge før jeg begynte å forstå min venns vurdering. Det er verdt å høre efter når en av tidens største tenkere taler om et emne som i den grad angår oss alle.

Karl Jaspers som nå er 75 år, er iallfall en av vår tids berømteste tenkere. Man kan ikke annet enn beundre hans tankekraft og hans omfattende lærdom. Han begynte sin akademiske løpebane med å ta doktorgraden i medisin, så var han dosent i psykologi; fra 1920 virket han som professor i filosofi ved universitetet i Heidelberg — inntil nazistene fikk ham fordrevet; siden frigjøringen var han en tid rektor ved universitetet i Heidelberg, og nå bor han — efter å ha tatt avskjed — i Basel. For en tid siden fikk Jaspers den tyske bokhandels fredspris; den talen han ved den anledning holdt i Paulskirche i

Frankfurt, har vakt en meget stor oppsikt i Tyskland. Det bør tilføyes at hans filosofi er sterkt påvirket av Søren Kierkegaard.

Jaspers begynner sin bok med å slå fast at atombomben har skapt en ny situasjon for menneskeheten. For første gang i historien har mennesket midler i hende til å utsette seg selv. Vi lever siden 1954 under en permanent trusel, under trykket av et problem som er blitt formulert slik: når mennesket har nådd så langt teknisk, da må det bli voksent moralsk — eller gå til grunne.

Men Jaspers' bok er noe mer enn et bidrag til diskusjonen omkring atombomben. At de nye våpen kan gjøre slutt på det biologiske liv på jorden er bare den ene side ved saken, den andre siden er ikke mindre alvorlig: et totalitært tvangsvælde som betyr slutten for alt menneskeverdig liv på denne klode, kan bruke de nye våpen til å trelbinde menneskene og gjøre undertrykkelsen permanent — på en måte som aldri før i historien. Disse to farer sammen er det som karakteriserer dagens situasjon.

Om den politiske side av saken sier Jaspers mange kloke ord; han resonnerer nøkternt og med nådeløs konsekvens, her er ingen plass for ønsketenkning. Han har en kraftig advarsel både til de spesialister som i denne tid helst vil

leve beskyttet og uengasjert i sitt departement, og til de intellektuelle som nekter å se det faktum i øynene at det ideologisk rustede despoti betyr undergang for frihet og menneskeverd. Men hovedvekten ligger ikke på det politiske. Jaspers har ingen tro på en løsning på det politiske plan — ved avtaler, for hva nytter avtaler når vi ikke stoler på hverandre? eller ved gjensidig kontroll, for det strider mot selve diktaturets vesen å la seg kontrollere. Det er en ærlig ment fredstilstand som må skapes. Og den kan vi ikke komme frem til uten gjennom en omfattende mentalitetsforandring. Det er bokens grunntanke og utfordring som fremsettes gang på gang med en slik overbevisende kraft at man må si seg selv: Han har rett — vi har tenkt for smått!

For Jaspers er angsten for atombomben den nyttige, ja likefrem nødvendige advarsel for en verden som vandrer på kanten av en avgrunn, en advarsel som sier oss: dersom vi skal bestå, trenges en forandring av slike dimensjoner at det betyr et nytt avsnitt i verdenshistorien. Og det bilde han tegner av de to muligheter: atomkrig og totalitært diktatur, det er så klart og realistisk at den overbevisning melder seg med tvingende kraft: problemet fremtiden kan ikke idag overlates til spesialister, det gjelder oss alle, det er et alment-menneskelig anliggende.

Mer enn en gang har vi hørt statsmenn og filosofer snakke om at det kreves en ny mentalitet, et nytt moralsk klima. Vi har sant og si ikke lagt så stor vekt på ordene. Men her taler en tenker som har veiet sine ord og som mener det han sier.

Jaspers har i sine bøker flere steder kommet tilbake til en merkelig uttalelse av Karl Marx: Filosofene har hittil nøyd seg med å forklare verden, nå er oppgaven å forandre verden. Jaspers har neppe synderlig til overs for Karl Marx'

25 NOV 1958 - En Filosof.

tenkning, likevel er han selv en av de filosofer som for fullt alvor vil være med på å forandre verden. Straks den første setning i hans bok slår fast et enten-eller: Enten vil menneskeheten gå til grunne, eller så må hele vår moralsk-politiske tilstand bli radikalt forandret. Her finnes ikke noen billig og lettveit vei — gjennom å delta i resolusjoner og protester, det som trenges er noe personlig, noe som koster. Hvis den frie verden skal ha håp om fortsatt eksistens, da må den — og det vil si individene, vi selv — leve på en helt annen måte, praktisere de prinsipper vi har ført i munnen. Det er nytteløst å forandre institusjoner, det gjelder vår egen vilje, vårt eget sinnelag. Jaspers sier: Jeg tror ikke jeg overdriver når jeg hevder at den som idag bare lever videre som før, han har ikke forstått hva som truer oss. Hvis vi ikke vender om, er mennesket for-tapt.

Jaspers henvender seg til individet, til den enkelte, for å tale med Kierkegaard. En forandring i det store kan bare skje gjennom en forandring i de enkelte mennesker, i hver eneste en av oss. For å bruke hans egne ord: Den som ikke kan holde fred med sin nabo, den som gjør livet vanskelig for sin neste, den som i sitt hjerte ønsker vondt over en annen, den som baktaler eller lyver, den som begår ekteskapsbrudd, den som ikke tar ansvar for å oppdra sine barn, den som ikke ærer sine foreldre, den som bryter lovene — han hindrer ved sin livsførsel freden i verden; for ingen handling, selvom den foregår i det skjulte kammer, er bare en privatsak. Der finnes ingenting i det vi er og det vi gjør som ikke har følger for hele samfunnet. Også statsmannens virke, hevder Jaspers, må utgå fra en etisk forpliktet personlighet. Den statsmann som holder vakre moralsk-politiske taler ved det grønne bord og som i sitt private liv ikke

er å stole på, han er medskyldig i at elendigheten går videre.

Med andre ord: man kan ikke håpe på en bedring av samfunnets moralske klima dersom man selv i det små lar umoral florere. Det kan lite nytte å forfekte vakre prinsipper i politikken dersom vi svikter disse prinsipper i vårt private liv. Man kunne si det slik: moralen er én og uendelig. Vi må holde opp med å flykte fra den stemmen som taler til oss i vårt indre. Mennesket finner ikke seg selv før det bestemmer seg til å stanse denne flukt — og snu om.

Legg merke til en ting: Det er ikke en vanlig moralist eller predikant som taler her. Det er en filosof, og «filosof» betyr en som elsker visdom, elsker sannhet. Jaspers har stilt seg overfor et problem som gjelder selve vår eksistens; han har satt alt inn på å finne et svar, komme til et resultat. Og resultatet er: Vi må bli anderledes — individet, og så de mange, og så statsmennene og politikken.

Jaspers hadde fremholdt noen av disse tankene i kringkastingen, og han hadde fått en rekke brev fra sine tilhørere. Disse brevene, som boken gir noen utdrag av, er ingen lystelig lesning, tildels gir de uttrykk for den rene fortvilelse. Jaspers' ord har hos mange bare fremkalt en reaksjon: Hva kan det nytte? Er ikke situasjonen ganske enkelt håpløs?

Jaspers har i sin bok svart på innvendingene. Han kommer så- visst ikke med noen lettveit optimisme: Hvem er ikke ofte blitt overfalt av håpløshet? sier han. Men han er overbevist om at hvis mennesket vil være seg sin frihet og sitt ansvar bevisst, da er der håp. Sterkt tar han til orde mot den tanke at mennesket ikke kan forandres, at vår natur er noe konstant, at ondskapen og egoismen alltid har vært og alltid vil bli de dominerende faktorer. Jaspers hevder nemlig at historien også viser noe annet: det virkelig betydnings-

fulle i historien beror nettopp på at der skjer en forandring, at noe nytt bryter igjennom; han peker på gjennombruddet av religiøse krefter, han minner om de jødiske profeter, om urkristendommen og om sterke etiske ressurser i den tidlige protestantisme. Det betydningsfulle i historien — slik kunne man gjengi hans tanker — er ikke det som bare er gjennomsnitt og statistikk, men det som er nytt. Og i samsvar med hele sin filosofi hevder Jaspers bestemt menneskets frihet, mennesket kan selv være med på å bestemme sin skjebnes vei.

En annen innvending reiser seg, et spørsmål: selvom der kan foregå en omveltning i det enkelte individ, kan dette bety noe for samfunnet, for verden? Atter svarer Jaspers med sterk overbevisning ja. Alle store forandringer begynner med enkeltmennesker, utgår fra individer og grupper av helhjertede og offervillige, en skapende minoritet, kunne man si. For Jaspers er det klart: en ny politikk, et nytt system forutsetter mennesker i hvem det nye er blitt virkelighet. En sann statsmann idag er den som tar konsekvensen av dette, som selv representerer — vi kunne vel si: den nye mennesketype — først da kan vi tro på ham!

En tanke som stadig kommer igjen hos Jaspers, er denne: veien går gjennom offer; og offer er noe av det som gjør mennesket til menneske. De store ofre, f. eks. ungarnes reinsning, som tilsynelatende var forgjeves, de er aldri forgjeves, aldri bortkastet, de er en realitet som er virksom i historien. Og en ny politikk må koste, vi kan ikke få den gratis. Vesten må si nei til det falske ideal — en stadig høyere levestandard. Fred kan bare vinnes ved ofre like store som de soldaten har måttet gjøre for å vinne en krig.

Optimistisk er Jaspers minst av alt. Men han antyder et håp som

Fortsatt side 14, spalte 1.
(En filosof —)

25 Nov. 1958

Fortsatt fra 2. side.

En filosof -

spenner vidt, kanskje den dristigste tanke i hele boken. Selvom der ikke på det politiske felt kan foregå noen utsoning mellom totalitære makter og frie stater, kan der skje en forandring og omveltning i folkene, i vest og i øst. Og Jaspers mener tydensynlig at dette kan komme til å virke tvingende inn på dem som hersker, fremtvinge noe nytt.

Angsten for atombomben, mener Jaspers, er en nødvendig vekker. Men angst kan ikke i og for seg skape en renessanse. Motivet til en ny innstilling må være viljen til å oppfylle vår høyeste menneskelige bestemmelse — enten det går slik eller slik med vår ytre skjebne. Bare en vilje av den art kan gi grunnlag for den radikale nyskapsen som Jaspers et sted likefrem kaller en åndelig gjenfødelse av menneskeheten.

En gang for et par tusen år siden, da ordet gjenfødelse ble nevnt, var der en Nikodemus som spurte: Hvorledes kan dette skje? Det spørsmål må også Jaspers være forberedt på. Hvilke krefter er tilgjengelige som kan gjøre noe slikt mulig? Hittil har vi bare stiftet bekjentskap med filosofens etiske krav — som kan minne om Ibsens Brand. Har han noe mer å gi?

Sant å si — når man har lest boken, kan man lett komme til å sitte med samme følelse som når man har lest Ibsens Brand: oppfordres vi ikke her til en eneste sammenhengende overanstrengelse? Selve ordvalget hos Jaspers minner forresten om Brand, her tales om skyld, alvor og ansvar, ja mer: om viljen og valget, om offeret, enn også om spranget! Naturlig nok — både den norske dikter og den tyske filosof har lært av Søren Kierkegaard. Men spørsmålet står der. Regner Jaspers med noe mer enn det Ibsen kaller Mandeviljens quantum satis?

Jaspers henviser til fornuften, et ord som riktignok i hans sprog har et langt rikere og dypere innhold enn ordet oftest har hos oss. Han synes å mene at for filosofen er fornuften den tilstrekkelige løfte-

stang. Men Jaspers vet at der finnes — og finnes — andre ressurser. Han håper, som han et sted sier, på de radikale krefter i gammel fromhet. Og et annet sted sier han kort og fyndig: En gjenfødelse i folkenes brede lag kan ingen filosofi skape; bare kirkene ville være istand til det.

Nå er Jaspers temmelig kritisk innstilt overfor den kirkelige kristendom. Men i den kritikk som kommer til orde hos ham, kan man nok ha en følelse av å høre Søren Kierkegaards røst. Han kritiserte kirken hårdt, delvis fordi han ventet så meget av den, stilte kravene så høyt. Det samme tør være tilfellet med hans tyske disippel. Jaspers bok er i virkeligheten en flammande utfordring til kirken — om å ta det fulle ansvar for tidens nød og menneskehetens fremtid.

Jaspers store bok inneholder selvfølgelig meget mer enn det vi her har kunnet antyde; særlig har vi måttet gå lett hen over hans politiske analyser. Men bokens hovedsikte er etisk, og på det etiske område ligger dens største verdi. I en tid som taler så høyrøstet om tekniske problemer, har det sin store interesse å høre en fremragende tenker hevde det etiske aspekt som det avgjørende. I en tid da individet lett kan føle seg overveldet av de ytre begivenheter, er det verdifullt å få høre det sagt så sterkt og klart at mennesket er den bestemmende faktor og at mennesket er et fritt, et historieskapende vesen: der kan skje noe radikalt nytt. Jaspers inntrængende appell til forvandling kan synes å være et kall til en moralistisk overanstrengelse, som en kunne ha lyst på å løpe ifra — som Einar fra Brands etiske utfordring. Men ved siden av å stille etiske krav har filosofen pekt på en vei som riktignok ikke synes å være hans egen, men som mange av oss vil kjennes ved — idet han minner om den vei til individets gjenfødelse som kirken har pekt på gjennom tidene. Det er en vei vi alle kjenner — også min venn som skrev til meg fra Tyskland. Fordi han kjente den, og valgte den, kunne han skrive til meg noe mer enn det jeg først siterte. Brevet endte nemlig med en enda sterkere setning: Jaspers bok — skrev han — har ført til forvandling av hele mitt liv.

EILIV SKARD.